

4

2.

2. p

150

92 1/904
2

GRÓF BETHLEN MIKLÓS

ÉLETRAJZA.

CSIKSZERLŐ	
tanári könyvtár	
DEÁK FARKAS.	
D. 72	
csoport	szám
C	962

100904

925

POZSONY. 1885. BUDAPEST.

KIADJA STAMPFEL KÁROLY,

m. kir. udvari és akad. könyvkereskedő.

GRÓF BETHLEN MIKLÓS

ÉLET ÉS KORRAJZA.

Született 1642, meghalt 1716.

I.

Az önállóságát elvesztő, a politikai téreken már csak rendetlenséget, fejetlen lábságot termelő, a polgári erényekben rideg elsatnyulást mutató Erdély szomorú korszakában, mikor már látható volt, hogy a régi időknek már vége, hogy a török patronatusnak minél kevesebb a belértéke s hogy e helyett valami mást kell szerezni a magában fenn nem állható országnak, midőn a gyakran megújuló rázkodtatások az embereknek nem csak kevélységét alázták meg, de erkölcsi önértékét megtántorították s mindenki csak az ön-életmentés rövid érdekei szerint intézte terveit úgy mint tetteit, felette kevesen voltak az országba, kik hideg vérüket megtartva, férfias gondolkozásukat megőrizve államférfiai bölcsességgel végezzék feladatukat.

Ilyenek voltak Teleki Mihály és gróf Bethlen Miklós. Az erdélyi fejedelemség politikai története 1657-től kezdve a XVII. század végéig oly lehangoló, oly szomorító, hogy ha a társas élet fejlettsége s olykor egy-egy kellemes órája, napja nem vigasztalna a buvárkodót békétlenül sőt undorral kellene elfordulni az örökös cselszövényektől, árulásoktól, vérontásoktól.

Az emberek mind eltörpülnek, hitetlenek, rövidlátók, önzők, rosszak, legtragikusabb sorsuk sem kelt szánalmat, mert az események hősei mind a kor színvonalán alól éreznek és gondolkodnak. Csak Teleki és Bethlen Miklós látják, hogy a világnak még nincs vége, hogy az országnak ezutánra is fenn kell maradni, a nemzetnek ezután is élni kell. Csak nekik van hitük a jövőbe, s ők, a kik folytonosan a jövő időket is szem előtt tartják, midőn politikai intézkedéseiket végre hajtják. Teleki Mihály ismertetését s méltatását más lapra hagyom s más alkalomra halasztom, most e kis téren gróf Bethlen Miklós személyével foglalkozom s találkozván kiadom szándékával is róla és koráról fogok elmondani egyet mást, mi talán nem lesz érdektelen olvasóimra nézve is, kik vajmi keveset hallottak eddig a XVII. századi gróf Bethlen Miklósról.

Ez a Bethlen Miklós született 1642-ben szeptember 1-én Bunon, hol még most is fennáll az érdekes régi kastély, mely kisterjedelmű ugyan, de épsége és sajátos építési módora máig is egyaránt leköti a laikus vándor s a szakértő építész figyelmét. A család, melyből Miklósunk született, úgynevezett legjobb erdélyi család s eredete a vezérek korának ködös homályába enyészik el, honnan kezdve ezer éven át a nemzettel együtt virágzik s még napjainkban is dús sarjadékot hajtogat. Atyja Bethlen János volt az ország főkancellárja s édes anyja Várad Borbára kolozsvári előkelő polgár Várad Miklós¹⁾ leánya. Eleven, eszes gyermek volt s már hét éves korában kezdték taníttatni. Első tanítója Naményi Mihály volt, ki ugyan csak az elemi tantárgyakra tanította, de azért úgy látszik kiérdemelte tanítványja és ennek családja állandó szeretetét. Ez a Naményi azután marosvásárhelyi pap s később első pap lett; holott nem járt külföldi akadémiákon s ebben az állapotban halt is el. Miklós írja maga önéletírásában hogy: én mind holtig szerettem s becsültem; ő is atyámat, engemet s egész házunkat.

¹⁾ Ennek a Várad Miklósnak atyja szintén Miklós, Bethlen Gábornak kedves embere, factora volt, sok maga szükségére való kereskedéseket (mert a fejdelem viasszal, mézzel s ökörrrel is kereskedett) mind Bécsben, Velenczében, Braszlóban is ő igazgatta. Titkos követségeket is járatott vele Velenczében és a német protestáns potentátorokhoz. Mind ezek felett való Istennek kegyelme ez is, hogy Kolozsvár egészen unitária város volt, s az az első Várad Miklós vitte be először a reformata religiót Kolozsvárra, s az ő házának a kapuja között volt a legelső reformátum templom, onnat vitte aztán az Isten elébb. A Bethlen Gábortól az ecclesiáknak és collegiumoknak hagyott 76 ezer forintnak is, Gelér István akkori református püspök akaratjából curatora volt sokáig, az ecclesiáknak nagy hasznára. Élt 70 esztendő, holt meg már én 17 esztendősen lévén akkor az én szemem előtt Kolozsvárott vízi betegségben; széptudományu, mértékletes életű, bor nem isza ember volt. Az Isten szép értékkel is áldotta meg, de bizony sok irigységet, üldözést, keresztvitelést is szenvedett. Bethlen Miklós önéletírása I. k. 147. l.

1678-ik évben elhalálozván Bethlen János, Naményi nagy gyász beszédet mondott felette, melynek politikai vonatkozásaiért, még üldöztetést is szenvedett.

Második tanítója Fogarasi Mihály volt, ki mint esperest késő vénséget ért, ő vezette be a deák nyelv ismeretébe követve a tudós Kereszturi Pál rendszerét s mindennapi utasításait és tanácsát. A mi azonban Fogarasi uram nevelési modorát illeti nem volt rosszabb koránál, de jobb se semmivel, s az ifju Bethlent verte, ütötte, kínoztá; hanyat fektetvén meztelen talpát lapoczkával, fejét három águ lapos korbáccsal ütötte egyszóval igen rútúl s bolondúl bánt növendékével. „Ezt pedig — írja Bethlen — nem az én tanulásomért vagy latorságomért. hanem a maga bolondságából cselekedte.“ Minthogy azonban Bethlen jobb volt mint kora s mind tanulásban mind magaviseletben felül multa társait, nevelési módszert is mást óhajtott s végre is elpanaszolta sorsát atyjának s aztán Fogarasi uramat végre is elbocsáták. Harmadik tanítóját Békési Bálintnak nevezték s ennek vezérlete alatt maradt aztán Fehérvárt Lázár Ferencz és Simén Gábor nevű úrfitársaival. A Miklós atyja házánál volt szállásuk kosztjuk, de rendesen az iskolába nem jártak, hanem Kereszturi Pálhoz. De Békésit reszegessége miatt a szülők eltávolítván valami Jászberényi Pál nevű diák által Kereszturi Pál a maga szeme előtt kezdte mind hármunkat taníttatni. Asztalok szállások pedig a második évben Fileki János prédikátor házánál volt. Tavasz felé azonban Lázár Ferencz meghala; Simén Gábor pedig már nagy legény és árva is lévén az iskolát oda hagyva haza ment. Bethlen Miklós egyedüliségét azonban megszüntette a fejedelem fia Rákóczi Ferencz és a Kemény János második fia szintén Ferencz, de ez utóbbi mint felette gyenge tanuló hamar elhagyta az iskolát s Bethlen aztán Kereszturinál volt szálláson és kosztan 1655. december haváig.

Az itt említett tanítók közül Jászberényi Pállal még fogunk találkozni, Kereszturiról pedig így emlékszik meg maga Bethlen Miklós: „Ez a Kereszturi Pál gyermek tanítani ritka és példa nélkül való ember volt és Erdélyben s Magyarországon nem találkozott soha addig párja, a ki a gyermeket olyan hamar annyira vitte volna és nem csak a latinitásban, hanem egyéb tudományokban is, melyet az akkori idő és szokáshoz képest ő tanult volt és tudott volt, melyben kivált Rákóczi Zsigmondal és velem dicsekedett, hogy soha olyan két tanítványa nem volt.“

Az időben a tanítás és nevelés ügye Erdélyben meglehetősen virágzó állapotban volt. Nehogy azonban valaki itt a népnevelés ügyére az újkor e nagy reményekre jogosító intézményére gondoljon, nem, itt csak is a nemes, birtokos emberek gyerme-

keinek tanításáról van szó, kik úgyszólván egyedüli anyagát alkoták a tanításnak és nevelésnek. Igaz ugyan, hogy egyik kronikásunk azt írja Maros-Vásárhely polgáraitól a XVI-ik század végéről, hogy a városnak egyetlen mesterembere sőt egyetlen polgára sincs, ki írni vagy olvasni ne tudjon, ez azonban csak egyes kivételekben és városokban fordult elő, de általában ország-szerre írni, olvasni csak a nemesi és birtokos osztály tudott s csak annak volt némi jártassága a tudományokban. Tudjuk hogy Bethlen Gábor mily sokat tett az iskolákért s kiváltképen a fővárosában, Gyulafehérvárt létesített főiskoláért, de I. Rákóczi György még tovább ment s tisztán nemesi iskolát vagyis külön intézetet állított, hol csak a főbb családok fiai, árvái s a főurak gyermekei tanulhattak s a kikről megtudta a fejedelem, hogy sehol se járnak iskolába azokat kényszerítette, hogy Fehérvárra az ő iskolájába menjenek s a vonakodókat be is vitette; e fejedelmi iskola növendéke volt Bethlen Miklós is az 1653-ik évtől kezdve 1655-ik év végéig bizonynyal, midőn emlékirata szerint Rákóczi Ferencz és Kemény Ferencz voltak tanulótársai; sőt később ő maga is említi együtt tanultam Bethlen Farkassal (a történetíróval) és Gergelyel és Rákóczi Ferenczcel ennek a mai Ferencznek (II.) az apjával az udvarnál a Kereszturi haláláig. Ekkor szülei a kolegiomból haza vitték néjje Borbára lakadalmára, ki Haller Pálhoz ment nőül.¹⁾ Lakadalom után is otthon maradt egész télen át. „A telet otthon ellézem, vadászom, egy szóval elvesztegetém“ írja ő maga. Ősszel azonban atyja Fehérvárra vitte s ott Basirius Izsák keze alatt újból az iskolában hagyta. Ez a Basirius francia születésű ember vala, de Angolországban nevedett s I. Károlynak buzgó híve volt, miért is ennek halálával menekülnie kellett s több mint 12 évet töltött száműzetésbe!

Siriában, Egyiptomban és Ázsiában bujdosott, végre Konstantinápolyba került s ott a magyarokkal találkozáván, Barcsai Akos hozta Erdélybe, hol a fejedelem, II. Rákóczi György, szívesen fogadta s 1000 tallér évi fizetéssel professorrá tette a fehérvári kollégiomban.

Nem sokkal azután Bisterfeld is meghala s így az egész fehérvári kollégium becsülete az Alstedius, Piskator, Bisterfeld hire, neve, tekintete mind reászállott annyival inkább, hogy külföldi, száműzött, angol ember volt s némikép mártírnak is tartották. Ez a professorság succedált is Basiriusnak azért is, hogy abban az időben a magyar urak Erdélyben úgy hitték, hogy ha nem német vagy más külföldi nem lehet tudós ember. Különben

¹⁾ Ez úrasszony később katolikussá lőn, gyermekei is születtek, de aztán elbetegesedvén elhalt, gyermekei is elpusztulván, magva szakadt.

ez a Basirius jámbor, mértékletes, józan életű ember, tisztességes, magaviseletű, kellemetes, jó társalkodó, kegyes, ékesszóló ember volt, jó latin, s habár nem is volt oly tudós, mint egyelőre gondolták, helyét eléggé betöltötte, míg nálunk maradt azaz 1661-ig, mert akkor visszatért Angliába, hol II. Károly előbbi tisztét, becsületét visszaadta.

Ezután Bethlen Apáczai Csere János vezetése alá került, s tőle tanulta a felsőbb tudományokat, mathesist, philosophiát. Egyik életírója azt jegyzi meg, hogy: ritka szerencsében részesült, mert Kereszturi Pált és Apáczai Csere Jánost számíthatta tanítói közé. A zavaros politikai idők miatt azonban bármennyire vágyott a tudományok után, egy pár évig Bethlen Miklós sem tanulhatott, mert az iskolából kivétetvén, míg atyja Barcsaival török földre volt, ő Segesvárra volt belebbezve édes anyjával. Aztán Szebenbe szorult, mert atyja előbb mindvégig Barcsaival s aztán Kemény Jánossal tartott.

Mikor aztán a Kemény János fejedelemségében némi állandóság s az országban egy kis csendesség mutatkozott, Bethlen csakugyan tanulmányai folytatása és bevégezése végett külföldi akademiákra ment.

1661 május havában, 19 éves korában indult el Beszterczéről a fejedelem, Kemény János útlevelével, mivel lelkű édes atyja áldásával és zsebében 750 darab arannyal s az iskolai év kezdetére még jókor megérkezett Heidelberg híres egyetemére.

Nem követhetem a terjedelmes önéletírás részleteit, a mint német, angol és francziaországi tartózkodását érdekesen előadja, annyi bizonyos, hogy sokat forgott a világba s mindig a legjobb társaságba, tudományt, zenét, nyelveket tanult s bemutatta magát mindenütt a fejedelmi udvarokba, hol úgy az uralkodók, mint az előkelők szívesen fogadták, a 20 év körül járó feltűnően szép ifjút.¹⁾ A franczia udvarnál az történt, hogy XIV. Lajos egy sajátkezű levelet írt Apaffinak s azt tőle küldte el s részére, minthogy franczia szolgálatra vállalkozott, 100 arany uti költséget utalványozott.²⁾ Elég az hozzá három évi (1661 május havától — 1664 június haváig) külföldi tartózkodás után úgyszólván mint kész ember érkezett hazájába. „Édes atyám, mint

¹⁾ „Kiöltözém én a pántlikás köntösből magyar ruhába; elég botránykozásra voltam mind egyik, mind másik ruhában a dámáknak.“ Önéletírás I. kötet 320. l.

²⁾ Mindezt s mind a miniszterek és más főuraktól a szíves fogadtatást Turenne marchálnak köszönhetette, kihez Bethlen ajánlva volt, s ki maga a legnagyobb szeretettel fogadta az ifjú vándort. Önéletírás I. kötet 304. s következő lapok.

látott légyen, az ítélteti meg, a ki elsőszülött fiát annyi esztendő, annyi költség és búsulás után felnevekedve és reménysége beteljesedésével látja, mert az én atyám én velem contentus volt mindenképen.“

Következett volna, hogy már most pár hónapi szünetelés után valami tehetségéhez és tanulmányaihoz méltó szolgálatot vállaljon, s volt is hajlama reá; meg volt az a kedvező viszony, hogy a fejedelem is kinek a nagyhirű franczia királytól levelet hozott, szívesen fogadta s az urak is mind kedvelték, de egy hiányt érzett magába s először azt akarta pótolni.

Nem volt katonás szolgálata, tapasztalása, nem volt még csatában, pedig azaz idő még olyan volt, hogy a ki valamit tartani és tartatni akart magáról, a katonai pályán is kipróbálnak kellett lenni. Ezt ő maga érezte legjobban. „Nékem ekkor csak Márssal volt teli a fejem“, mondja s végre egy-két ellenvetés után atyja is beleegyezett. Felkészült tehát s elment a híres nádor gróf Wesselényi Ferencz udvarába, hol szeretettel s atyafiságosan fogadtatott, de csakhamar érkezett oda a vasvári béke hire is — tovább ment tehát s meg sem állott, míg a hős magyar vezér a nagy költő Zrínyi Miklós udvarába nem érkezett. Hol néhány napi mulatozás után tanuja volt a nagyszerűségnek, mely a nagy embert lesújtotta s nemzetünknek és hazánknak oly kipótolhatatlan veszteséget okozott. És itt életének forduló pontjához s hátrahagyott Önéletírásnak oly részletéhez érkeztünk, melynél néhány sorral e munkáról is és Bethlen Miklósról mint íróról is egyet-mást elmondhatunk.

Bethlen Miklós Önéletírása egyike a legértékesebb krónikáknak, mely nemcsak nálunk, de bármely ország történetirodalmában kiváló helyet foglalna el s a XVII-ik század második feléről az erdélyi történeteknek egyik elsőrangú kútforrása; mindamellett minden állításának feltétlen hitellel nem adózhatunk. A munkának két gyenge oldala van, egyik az hogy bizonyos tekintetben irányunka: az apa írási számára, melyben önmagát úgy az egyéni (magány) életben, mint a köz — politikai — pályán mint egy példa vagy tanúságképen állítja oda s így ha még akarná is nehezen kerülhetné el, hogy saját tetteit, ép úgy mint a nyilvános eseményeket olykor ne idomítsa saját céljai szerint.

A másik gyenge oldal, hogy Bethlen e munkáját már vén ember korában írta s nem az események közvetlen befolyása alatt, és írta bécsi és neustadti letartóztatása idejében (1708—1710), mikor udvariasságai minden nap meglátogatták s megnézegették munkálkodását.¹⁾ Nem járunk tehát bizonynyal

¹⁾ Saját szállása volt mindkét városban s háza előtt ő, de szabadon járhatott; csak a városból nem mehetett ki.

messze az igazságtól, ha kimondjuk véleményünket, — hogy Bethlen az ő helyzetében nem írhatott teljes szabadsággal, nem is szólva most arról, hogy sok dologban, melyet előhoz nem volt s nem is lehetett teljes bizonyossággal és kimerítőleg értesülve. Az épen előttünk fekvő Zrínyi Miklós esetét illetőleg tudjuk, hogy mily két ellentétes hagyomány maradt fenn a hős költő haláláról. Egyik azt mondja, hogy, vadászon egy sebzett vadkan lábáról leverte s aztán agyarával a leverte ember torkán jobbra, balra egy-egy sebet vágott és így megölte. A másik verzió szerint Zrínyit, ellenségei által — kik közé a kormányt is számítják — felfogadott orgyilkos lőtte le, s a golyó egyik füle tövén be a másikon, ki ment torkák szétszaggatván.¹⁾ Mióta Szalay László Bethlen M. Önéletírását közzétette, azt szokták mondani: ne vitatkozzunk, hisz Bethlen Miklós ott volt a vadászon s úgy beszél, mint szemtanú, és ő azt mondja, hogy vadkan ölte meg Zrínyit — tehát ezzel minden disputának vége. — Nekem azonban úgy tetszik, hogy Bethlen elbeszélése nem olyan szabatos s nem olyan közvetlen viseli magán az igazság és valódiság bélyegét, hogy szavain teljes bizalommal megnyughassunk, de lássuk, mint adja elő a történetet az ő saját szavaival.

„Érkeztem — Csáktornyába Zrínyi Miklóshoz — 13. novembris, nagy szerencsétlenségemre, mert csak öt nap lehetete véle ismerkednem s oda lőn.

„Engem ez a nagy ember érdemem felett becsülött és a mennyire azt néhány nap alatt tapasztaltam szeretett. A várbán egy szegletházban nekem tisztességes kárpitos házat külön, lovaimnak, szolgálmainak a városban jó szállást és tisztességes bő prebendát rendele. Minthogy olyan szokást tartott, hogy maga, felesége, két-három kedvesebb úrfi, vagy olyan kedvesebb elsőrendű szolgálja s papjával, nyolcz személyek benn a maga kis palotájában ett, lévén más nagy asztal uraiméknak a nagy palotán. Melyet az akkori időben nem is igen dicsértek, mint németes szokást a magyarok benne; minthogy a magyar felesége holta után, a német feleséggel kezdette volt és csak akkor ett a nagy palotán, a mikor sok úri fő és vitézlő rend vendége érkezett. Nekem benn volt vele asztalom, ekkor kevesen ettünk benn: maga, felesége, egy kisasszonyka, Zichy Pál úrfi, Vitnyédi csak akkor érkezvén oda, Guzmics Miklós, udvari kapitánya, a pater és én. Nem sok tál, mint a német szokása, de ugyan szép úri asztal volt a belső; a nagy palotán hosszú, igen magyaros és bő, tisztességes asztal volt, minthogy nagy udvara is volt.

¹⁾ Legujabban ezt vitatja Dervarics Kálmán is egy kis röpiratban.

Magáról, hogy írjak, nincsen erőm s időm reá, csak azt írhatom: igen tudós, vitéz, nagy tanácsu, nemzetéhez buzgó, vallásban nem babonás, képmutató s üldöző, mindent igen megbecsülő, nemes, adakozó, józan életű, az olyanokat és igazmondókat szerető; részegeket, hazugot, félénket nyüölölő; nagy és szép termetű, lelkű és ábrázatú, in summa akkor magyar virtuosus és híres ember hozzá hasonló nem volt, sőt az én vékony ítéletem szerint Bethlen Gábertől fogva maig sem, — ha olyan országot és szerencsét nem birt is, — sőt talán ezután sem leszzen noha az Isten titka és tárháza véghetetlen.

Ez alatt érkezék hozzá tamquam intimus consiliarius-hoz, nemcsak a szokott nagypecsétű mandatum deákul, hanem egy kurir által császár (kis titok pecsét alatt, a mint szokták hívni). Handbriefje, németül írt. Úgy láttam, az a duplicata kis levél, kurir suspectum volt előtte. Vitnyédi dissuadeálta is menését, mert sietve hívatta ő Felsége Bécsbe tanácsba a magyar dolgokról, és az ekkor a törökkel tanácsolt békesség és portai követéségről etc. A francia király küldött volt neki tizezer tallért ajándékon, híréért és jószága pusztulásáért, melyet noha a császár hírével vett volt fel és Bécsben vendégeskedett el, mégis gyanúba volt miatta.

Vitnyédi dissuasiójára hallám, hogy mondá: *conscia mens recti fama mendacia ridet*, semmit sem vétettem, ha veszek ártatlan, tisztességesen, az igazságért nemzetemért veszek, hogy ezt a törökkel való gyalázatos békességet nem javallottam, melyben nem voltam egyedül etc.

Elvégezé, hogy csak postán, kocsikon megyen, Zichyt, engem, egy inast, deákot és szakácsot viszen, Bécsben elég szolgát talál.

Ez alatt szép őszi idő járván majd mindennap vadászni jártunk, paripát adatott mindenkor alám. 18. novembris (1664) erdei disznókra menénk ebéd után hintón, volt ugyan paripa is. Vitnyédi az első, én a hátulsó ülésben bal s ő jobb felől ültünk csak hárman. Egy fabulát beszéle, méltónak tartom leírni, nem tudván, hogy ő három óra mulva meghal, talán *cygnea cantió*-ja volt. Az pedig ez: Egyszer egy embert az ördögök visznek vala, találkozik vele egy barátja. Hová mégy kenyeres? Nem megyek, hanem visznek. Kik és hová? Felelék az ördögök: Pokolba. Mond emez; Jaj szegény ugyan rosszul vagy kinél rosszabbul nem lehetnél. Felelé: rosszúl vagyok igaz, de lehetnék rosszabbul is. Hogy lehetnél rosszabbul, mikor pokolba visznek az ördögök?

Úgy vagyon czimbora, ők visznek engemet, de sokkal rosszabbul lennék, ha nekem kellene őket pokolba vinnem.

Applica — teszi hozzá Bethlen — Magyarország s Erdélyre, a törökre s a németre.

Nó elmennénk vadászni. Ő maga levetvén a nagy bő csizmát, melyeket a telekes bocskorra is felvonhatott, puskával beméne és szokása szerint csak egyedül bukálván, löve egy nagy erdei disznót, a gyalogok is lövének egyet a szállónál s vége lőn a vadászatnak. Ki sereglénk a hintóhoz, az úr is, hogy immár haza menjünk este felé is vala. Azonban oda hoza a fatum egy Paka nevű jágert, ki mondá horvátul: „én egy kant sebesítettem, mentem a vérin, ha utána mennénk, elveszthetnők. Az úr mindjárt mondá nekünk Zichyvel ketten, látván, hogy elakarunk menni vele, öcsém uraim, kegyelmetek csak maradjon itt; Vitnyédinek, Guzics kapitánynak: csak beszélgessenek itt kegyelmetek öcsém uraimékkal csak meglátom, mit mond ez a bolond — t. i. Paka — mindjárt visszajövök. Csak bocskorban lóra kapa, Stucz kezében, Paka után nyargala; egy sabaudus Majláni nevű ifjú gavallér, Guzics öccse inasa, még egy Angelo nevű kedves olasz inasa és a lovász nyargalának utána, mi ott a hintónál beszélgeténk.

Egyszer csakhamar ihol nyargal Guzics, mondja a bátyjának: hamar a hintót oda az úr! Menénk amint a hintó nyargalhat és osztán gyalog a sűrűbe, befuték én, hát ott fekszik, még a balkezében a mint tetszett a pulsus gyengén vert, de szeme sem volt nyitva, sem szólott, csak meghala. Majláni így beszélte, hogy: a mint Paka után bement a disznó vérin az erdőbe, a mig ők a lovakat kötözték, csak hallják a jajsztót. Paka szava volt. Majláni legelőbb érkezék, hát Paka egy horgosfán, az úr arcczal a földön s a kan a hátán: ő hozzá lő, elfut a kan, érkezik Guzics és Angelo, az úr felkel és mondja: rútúl bánék velem a disznó, de ihol egy fa (melyet csatákon is magával hordozott zsebébe) állítsátok a sebnek vérét vele, az arra igen jó. Eléggé próbálták véle, de hiába csak elfolyt a vére. Először ülni, azután hanyat fekünni, végre csak meg kelle halni, mert a fején három seb vala. Egy bal felől a fülén feljül a feje csontján ment csak és a kannak agyara a homloka felé szakasztotta rútúl a feje bőrit. Más ugyan a bal fülen alól az orcáján, a szeme felé rútszakasztás. De ez a kettő semmi, hanem harmadik jobb felől a fülén alól a nyaka csigájánál ment be s elé a torka felé ment és a nyakra járó minden inakat ketté szakasztott, az ölte meg, a vére elmenvén, volt a kezén valami kis körmöcslés, de a semmi sem volt. Rettenetes sirás lőn az erdőben, a legalább való csak a gyermek is siratta. Azt akarják vala, hogy én vigyem a hirit a feleségének, de én mint új esméretlen ember elvetém magamról Zichy Pálra. Fogok a testet, és a mely két felől eresztős hintóban kimentünk volt, abból az ül-

seket kihányván, abban nyújtóztatók és én az ablakban ülék és hazáig fejét, mellét tartottam. Otthon fejez bársony dolmányba öltöztették és osztán eresztették a feleségét hozzája, a ki eszén sem volt buvában. Így lőn vége Zrínyi Miklósnak; csuda, hogy olyan vitéz, sem lőtt, sem vágott a kanhoz, stucz, s pádély lévén nála.“

Így beszéli el Bethlen Miklós Zrínyi Miklós szörnyű vég-óráját; szépen, de nagyon hiányosan. Ha nem támadott volna ez eseményről más vélemény is, ha mindenki meglett volna győződve, mind e mai napig, hogy Zrínyit csak ugyan a vadkan ölte meg, akkor ez elbeszélést teljesen kielégítőnek lehetne mondani, mert végre is 45 év után, a mennyi idő az esemény és leírás között eltelt, nem lehet minden részletre emlékezni, de mivel az a hír is keletkezett, hogy Zrínyit meglőtték, s ép az, hogy egy Pakai, vagy Pokai nevezetű felbérelt szolga lőtte meg¹⁾; már ekkor Bethlen leírása hiányos. Természetes, hogy e helyen én a Zrínyi elhalálozása kérdését meg nem oldhatom, sőt a megoldás megkísértésébe sem bocsátkozhatom, nem is bírván e kérdésre nézve elegendő tanulmányt; de olvasva Bethlen leírását bátran lehet e kérdéseket tenni: Midőn Zrínyiről kezd szólni, miért mondja Bethlen: „Magáról, hogy írjak nincsen erőm s időm reá“ 1709-ben Bécsűjhelyen miért ne volna ideje és ereje reá. — Miért nem szól Bethlen az ellenvéleményről, hogy Zrínyi lelövetett, hisz akkor már országszerte ismeretes lehetett ez a vélemény, épen a Rákóczi korszakban, mily fényes bizonyítványát adhatná loyálisának; vagy hát fiait egy pár szóval felvilágosíthatná, hogy ne higgyenek a meséknek. Maga az esemény előadása is oly primitív. Mi az oka, hogy az idegenek horvátok, olaszok, mind körülte vannak magyar egy se ha csak a horvátul beszélő Poka magát magyarnak nem tartja. Hogy lehet, hogy a nagy testi erejű, ép izmos ember, mint egy materia vilis engedi magát a disznó által összemarcangoltatni holott lőfegyver a kezében, tör az oldalán? és ez a már megvérzett disznó rá mintegy várakozik, lemészárolja aztán a hátára ül, Paka kiáltásaira (miért nem lőtt?) nem mozdul s Majláni lövésére elszalad? Mit mivel Paka? — Bizony ez a főkérdés, — és Majláni után írja Bethlen az utolsó szavakat, de a kinek nyak, torok inai ki vannak szakgatva disznó agyara által, valószínű, hogy egy szót se szólott, s inkább csak az a versio áll, hogy szemét kétszer felnyitotta ajkait mozgatta, de szót nem ejtett ki.

¹⁾ A nemzeti Muzeum birtokában — állítólag — van egy puska, melybe be van vésvé, hogy ez az a fegyver, melylyel Pakai Zrínyit lelőtte. Mondják hogy e család utolsó sarja csak néhány év előtt halt meg mint plébános.

Szóval részemről csak azt akarom hangsúlyozni, hogy a vadkan által történt megöletésről több bizonyosság nincs, mint Bethlen jegyzetei ettől ugyan akárhányszor, lehet igaz az orgyilkosság.¹⁾

Minthogy tehát Bethlen Magyarországon nem kapott egy parányi földet, a hol katonai tanulmányokat tehessen; elindult, hogy Velencze szolgálatába álljon a török ellen, de alig érkezett Velenczébe, hírét hallotta, hogy azok is megbékéltek. Így aztán olasz nyelvmestert fogadott s pár hónapig ott mulatozván, azután csakhamar visszatért hazájába, útközben Wesselényi Ferenczet ismét meglátogatván s egy kis háborút is kóstolván, melyet Wesselényi seregei folytattak a lázadó Balassa Imre ellen. Ez időben esett, hogy Thököly Istvánt is meglátogatta, kinél szintén a legatyafiságosabb fogadtatásra talált s így ez útjában megismerkedvén gróf Wesselényi Ferenczczel, gróf Zrínyi Miklóssal és Péterrel, gróf Thököly Istvánnal, kiknek udvarában, társaságában heteket, hónapokat töltött, ezeken kívül megismerkedvén Vitnyédivel s ezek által igen valószínűleg, sok más kisebb-nagyobb jelentőségű egyénnel, bizonyynyal be volt adatva, a magyarországi elégületlen urak — az úgynevezett Wesselényi összeesküvés — politikájába s bizonyára hivatva lett volna ez ügyről alapos híreket, pontos részleteket írni az utókor számára, s ime úgyszólván semmit sem írt; vén ember korában s ott bécsi és neustadti tartózkodásában úgy okoskodott, hogy: régi dolgok ugyan ezek s az idők nagyon megváltoztak, de mégis mind reám s mind fiaimra nézve jobb lesz ezekről a dolgokról minél kevesebbet beszélni.

¹⁾ Meg kell még említenem azt a körülményt is, hogy Bethlen Miklós neve alatt még egy francia munka is ismeretes (*Memoires historiques du Comte Bethlen Miklós 1734. etc.*), melyről minden regényessége mellett is sokáig azt hittük — s magyar nyelvre is fordították — hogy Bethlennek saját munkája. Szalay László azonban kiderítette (már előbb mások Kövári László is helyesen gyanították), hogy a munka nem Bethlen műve, hanem a Reverend abbé készítménye, melyben azonban nagy szerepet játszanak a Bethlentől halott elbeszélések. Mert ez a Reverend mint XIV. Lajos küldöttje — 1677. körül — két ízben 3 évig volt Erdélyben s legtöbbit az ifjú, francziául, jól beszélő Bethlennel társalgott. E munkában is előfordul a Zrínyi szomorú esetének leírása; a fődologra nézve ez is a vadkant emlegeti, de a részletekben lényeges eltérések vannak. Benkő József is mikor Transilvániáját írta 1777-ben azt hitte, hogy e mű a Bethlen M. saját munkája.

II.

Így végezte Bethlen Miklós tanulásban sikeres, tapasztalatokban gazdag ifjúságát, s midőn életének 25-ik esztendejét töltené házasság után látott. Két leányt ajánlottak, különösen Béli Pál leányát, Zsuzsánnát, de ezt meg se nézhette, úgy beleszeretett a másikba. Ezt a Béli Zsuzsánnát Bethlen Elek eljegyzé s aztán odahagyta, később Wesselényi Pál vette feleségül. A másik leány, kit ajánlottak, különösen Bassa Tamás commendált Osdolai Kun István tisztességes, de imeznél (t. i. Béli Pálnál) sokkal kisebb és alábbvaló főember leánya Kun Ilona volt. Volt is némi vagyona. „Közlők a dolgot Nemes János, háromszéki főkapitánynyal, ki szegény atyámnak kedves jóakarója volt és ugyan véle, elmenénk Fogarásból 1667. márczius havában, hogy mind a két személyt megnézzem. Brassóba megtudtuk, hogy a Béli kisasszony nincs Bodolán, hanem Vargyason Dániel Ferenczné keze alatt, mi tehát egyenesen Zabolára mentünk Basa Tamáshoz, ott volt a veje Kun István is s ott a kisasszony Kun Ilona.

Erdekesen írta le Bethlen, hogy mint leánynézőt, mily szívesen fogadták, etették, itatták. A leány gyászban volt nagybátyja, Basa Péter, halála miatt és csaknem régen gyógyulván meg hagymázból, haja is igen elhullott volt, úgy hogy fel sem csinálhatták kisasszony módra, de nekem mégis tetszék, a mint-hogy bizony alkalmas, szép mind termetű, mind ábrázatu asszony is lőn azután belőle testére nézve, lelkére nézve pedig kiváltképpen való jó asszony lőn: tudós, jóhamar író, kegyes, tisztá erkölcsű, jó gazdasszony, engem halálban szeretett etc.“

„Másnap engemet — írja Bethlen emlékiratában — ebédre marasztának, de rosszúl lévén a tegnapi borozástól, keveset ettem és csak savanyú vizet ittam. Ebéd után elindulék hálai Nemes János úrhoz (Hidvégre), ki még reggel eljött Zaboláról. Voltam olyan szándékkal, hogy Vargyason a más leányt is megnézzem és úgy válaszsak a kettő közül, de nézd az Isten rendelését. Teleknél találám Dániel Pétert, tisztességes szép készüllettel, kérdém hová szándékozik; mondá: Basa és Kun István úrhoz. Elválánk. Gondolat ütközék elmémbe talán ő is leánynéző. Úgy is volt és mivel én semmi szót nem adtam a leányos házhoz, hátha elüti a kezemről? Azonban hátha a vargyasi nekem nem fog tetszeni, aztán sem egyik, sem a másik nem lészen. En hirtelen mindjárt csak resolválám magamat és egy jeles, tréfás, Bacsó István nevű, jó iható prókátor, Basa Tamás ekkor engem kísérő szolgájától, kezem beadásával vissza izenék, hogy a leányt én elveszem. En aztán a másiknak látására sem menék Vargyasra, hanem csak haza az atyámhoz, ki is helyben hagyá,

és kevés hetek múlva Nagy Tamás tanács úr az atyámnak s nekem jóakarónkkal Osdolára menénk és megesküvénk a mátkámmal, de mivel igen gyenge és kicsiny idejű is volt, esztendeig kellett várnom mátkaságban és in anno 1668 június 11-én volt a lakodalmunk ugyan Osdolán, lévén ő akkor tizenöt esztendő, három hónapi csak, én pedig huszonöt esztendő hét hónapi. Bár lett volna idősebb talán egészségesebb lett volna.“

A fejedelem Bethlen Miklóst ugyancsak az 1667-ik esztendőben Udvarhelyszék főkapitányává nevezte ki.

Nem sokkal ezek után következett két nevezetes, épisod, melyekben Bethlen Miklósnak megvolt a maga szerepe. Értem a Bánffy Dénes tragoediáját és a Béli Pál halva született forradalmát. Lássuk röviden mind a kettőt. Mikor az ifju Teleki Mihály 1660 nyarán Nagyváradról még az ostrom előtt — állítólagos fehér lován — Erdélybe távozott legelőször is mint loyális királpárti ember Kemény János mellé csatlakozott s az ő ügyét szolgálta egész a fejedelem haláláig s csak akkor csatlakozott Apaffi Mihály mellé 1662 tavaszán, pedig Apaffi már 1661 szeptemberétől fogva beigtatott fejedelem s Telekinek nagybátyja volt, mert a fejedelem felesége a Teleki Mihály édes anyjának vérszerint való öcsce volt, de hogy aztán bátyja mellé nyilatkozott megkell vallani híven kitartott mellette egész az utolsó óráig. A kik abban az időben szereplő emberek voltak mindnyájan tudták s bizton belátták, hogy Apaffi nem uralkodásra termett ember, főként nem oly válságos időkben, a milyenek akkor jártak s a legkedvezőbb, békésebb időben is aligha többre alkalmas volna mint egy csendes kis főispánságra, és ő maga is így gondolkozott fejedelemsége első napjaiban. De azt mondja a franczia: évés közben jön meg az étvágy. Apaffi is rettenetesen beleszeretett fejedelemségébe s természetes, hogy minél gyengébbnek érezte magát, annál több embertől féltette süvegét és buzogányát. És habár nagy ember, nagy talentum a szóteljes értelmében felette kevés volt ez időben Erdélyben olyan a ki Apaffinál méltóbban foglalhatta volna el az ország tronusát akárhány volt és e kettős körülményben rejlik ama harmincz év veszedelme, mely idő alatt Apaffi volt az ország fejedelme, t. i. a fejedelem gyengeségének érzetében s a főurak önérzetének gyakori leplezetlen nyilatkozataiban. A főurak mind jól ismerték a fejedelem gyengeségét s így könnyű volt a természetes következésre is rájönni arra, t. i. hogy a fejedelmet vezetni kell s az uralkodik az országba, ki a fejedelmet kizárólagosan vezetni tudja s a kinek befolyását, más nem zavarja. Így aztán sokszor megessett, hogy a cselszövények nem is egyenesen a kormánypálczáért, hanem egyelőre csak a befolyásért intéztettek s ez különösen talál a Bánffy és Béli esetére. Kik mind ketten első

sorban a Teleki Mihály megbuktatására törekedtek. Teleki mint a fejedelemnének rokona s mint számítani, tűrni tudó okos, ravasz, körültekintő s állandó kitartásra képes ember, habár nem is egészen s nem is könnyen, de hamar megnyerte a fejedelem kegyét. Nélkülözhetlenné tudta magát tenni, kire a könnyen zavarba jövő, gyenge kapacitású fejedelem mindig bizton számíthatott, s kinek tanácsán épen mert mindig készen állott — ha nem is volt a leghelyesebb — mindig megnyugodott.

Mint fegyelmetlen észjárású, hamis gyermek komoly tanítója ellen, vagy mint kis elméjű, gyarló asszonyka erőteljes férfi kormány ellen sokszor megkísérli a lázadást, az állítólagos szabadelulást: úgy Apaffi is sokszor fel-felriadozott Teleki ellen, hogy így nem tűri, úgy nem tűri, elkergeti, fejét leütheti stb. aztán néhány óra vagy pár nap alatt úgy megrettent az elhagyatott, tanácstalan, egyedül való állapottól, hogy azt se tudta hová legyen s tyúkkal, kalácscsal csalogatta vissza Telekit s ölelgetve zajos örömmel fogadta, mikor meglátta s ráparancsolt, hogy egyedül többé ne hagyja. Mint használta fel Teleki e nagy befolyását részletesen most nem adhatom elé, lesz arra még alkalom, ha az Isten erőt s egészséget ad, de az bizonyos, hogy e nagy befolyás nagyon bántotta a fejedelem sógorát Bánffy Dénest, ki minden áron azon igyekezett, hogy előbb minden esetre Teleki Mihályt s aztán talán magát a fejdelmet is megbuktassa. Bánffy zsarnoktermészetű, erőszakos ember volt, de nagy úr, gazdag ember, fényűző, kevély, ez a bűne csinált neki legtöbb ellenséget, felesége Bornemisza leány a fejedelemnének édes testvéréneje; a politikában a magyar király — illetőleg a német császárral tartó, minden jót csak Pozsonyból, Bécsből váró, a törököt számba nem vevő, s az úgynevezett magyarországi menekülteket a bujdosókat megvető¹⁾ észjárású ember volt. Magának Pozsonyban és Bécsben keresett pártfogókat a jövő időkhöz eshetőségeire nézve. Mint országot világot látott úr jól volt a hasonló kép mívelt és jóreményű Bethlen Miklóssal, annyival inkább, mert Bethlen soha se tartozott a Teleki Mihály feltétlen hívei közé, sőt igen sokszor ellenséges viszonyban állottak. Mikor aztán Bánffy annyira hatalmasodott, hogy tovább tűrni nem lehetett — akkor tűnt ki leginkább az Apaffy — Teleki országlás nagy gyengesége sem a fejedelem, sem a kormány semmit sem mertek vagy tudtak ellene tenni; kénytelenek voltak a liga gyalázatos eszközéhez folyamodni. Teleki volt az indító s szövegezte az iratot, melyet egyenként külön-külön megkerülve iratott alá az

¹⁾ Mikor elfogták, Wesselényi Pál azt írta aposának, hogy: a vitézlő rend úgy örvendezett e híren, mint ha magának Leopold császárnak elfogatása hírét hallotta volna.

urakkal. A fejdelem csak akkor csatlakozott a ligához, mikor az urak már nyíltan fegyverben állottak s Bánffy már menekülőben volt. A ligát Bethlen Miklós is aláírta s mint udvarhelyszéki főkapitány tényleges részt vett fegyveres alárendeltjeivel ama hadmenetben, mely Bánffyt Koppádon körül akarta fogni, de elszalasztotta. Azután részt vett eliteltetésében is. És itt mutatkozik Bethlen jellemének ingadozó természete, mely szerint azt írja, hogy mind ezt vontatva tette, hogy ő Bánffynak s Bánffy ő néki jó embere volt, s hogy nem érdemelte a halált stb., de ha ez mind igaz, hát mért ment bele a ligába, s miért nem tért meg útközbe stb., elég az hozzá határozottan részese volt Bánffy kézvekerítésének és kivégeztetésének, anélkül hogy akár a fejdelem, akár a Teleki és szorosabb környezeteiknek szeretetét bizalmát megnyerte volna. Sőt azután még inkább gyanakodtak rá. Az a sok otthontudós (domidoctus) erdélyi úr irigyelte Bethlen Miklós világбайártasságát, nyelvismereteit, finom módorát, éles eszét, szónoki talentumát, Teleki félt ambitiójától s bizon ő keme épúgy az elvesztendő lajstromába került mint Bánffy Dénes és később Béldi Pál, Kapi György, Haller János stb. Az udvarnál azért haragudtak, hogy szabad száju volt s a jövő, menő idegenek mind felkeresték, Forval, Reverend, Scherfenberg, Dunot s mások persze legfőbb képpen nyelvismereteiért, mert németül, francziául, olaszul egyforma folyékonyssággal beszélt, s aztán az ilyen urak társaságában szabadon folyt a társalgás személyekről, viszonyokról, mint ez az erdélyi családi körökben szokás volt. Kapi Györgynek nagyon szép felesége volt s mulatni szerető víg asszony, ki szívesen látta vendégeit. Reverend abbé, mint XIV. Lajos residence, gyakran megfordult a háznál s meg Bethlen Miklós is, hol jó napokat töltöttek, egyszer a lelkesült abbé így szól Bethlenhez: „Lásd uram — Kapinéra mutatva — ez az igazi erdélyi fejdelemné nem az a szárazmalom!“ Ez a szó hogy, hogy nem a fejdelemné fülébe jutott s alig ha nem súlyosan terhelte a Kapi ellen megállapított vádatok s okozója lőn Kapi uram halálának s családjá pusztulásának.¹⁾

Egyszersmind sok kárt tett Bethlen Miklósnak, mert a ki ily társaságokban forgott s szerette mulatozni, arról könnyen elhittek minden bolond vádat, ilyen volt az is, hogy az egyik birtokához közel erdőben vadászó fejedelmet, kíséretével együtt elakarta fogatni s a fejedelmet kivégeztetni, szóval mikor Bánffy kivégeztetése után Teleki másik nagy ellenfele Béldi Pál ellen

¹⁾ A krónikások felemlégetik, hogy a fejdelemasszony szintén így bosszankodott Vitéz Zsuzsánnára Béldi Pálnéra is, szépsége, jókedvűsége, s cifrálkodó fényes öltözködése miatt.

fordította áskálódásait Bethlen Miklóst is a hálóba kerítette mint egyik fő elégületlent; s hogy Bethlen elégületlen volt az igaz is volt, de nem volt sem lázadó sem felségsértő és semmiképen sem hazaáruló. Nem jutott tehetségéhez mért hivatalhoz, nem volt megelégedve az ország dolgaival, bosszantotta a bűtök, tudatlanok előmenetele csak azért, hogy hizelgők, hír hordók, hazugok s így természetes, hogy mások is lévén, a kik így gondolkoztak az ilyenek egy-egy lakadalmon, névnapon temetési szollenitáson összekerültek s szívök lelkök buját ki panaszták s olykor még orvoslásról is beszélgethettek — elég volt ennyi, a fejdelem előtt bevádolták főként Bédit és Bethlent, s befogatásuk elhatároztatott.

1676 tavaszán aprilhó folytán czédulát kap Bethlen a fejdelemtől, hogy menjen Fogarasba tanácskozni, s úgy menjen, hogy meglehet mostanság vissza sem tér, mert követségbe akarja küldeni. Szegény jó Bethlen Miklós minden gyanu nélkül be is ment Fogarasba, volt ott elég úr s Béli Pál is ott volt ebédre is megmarasztották az udvarnál, Bédit is — írja emlékiratában — még ő néki szállást is, hogy más tisztességéért mindenkor, a Bánffy Dénes halála után kiváltképen a várba adtak, úgy most is. Embert mordabbul nézni soha sem láttam, mint a fejdelmet ezen az ebéden. Az egy pohár köszönésén kívül, (azt is erővel) egy szót sem szóllott Bédinek s nekem. Keveset s hamar événk felkele s bemene a maga házába csak azon mord és hallgató ábrázattal. Béli csak hamar térdet hajta s kijövének. Rosszúl tanították a comédiás mesterek szegényt perszonája actiójára, Béli észrevette, hogy bizon haragszik reá, mert épen mellette ült mint első vendég, jobb kéz felől. Ellenben elől Bethlen Gergely, úgy mint corypheus, vele is beszélt a fejdelem csak. Ki jövének a fejdelem elől, Béli mene szállására, én menék Telekihez. Úgy tetszik még asztalnál ül vala. Mind ő s mind a munkában conscius vendégi jobban tudták perszonájokat ágálni mint a fejdelem, legkissebb gonoszt sem tudék észrevenni, szintén úgy tractáltak mint azelőtt és ott töltém az időt egy darabig. Osztán Bédit megudvaroltam. Odamenék és nagykábulva találtam, de még is semmi derék dolgot elő nem hozza. Bennem sem bizott-e, vagy hogy olyan extremitástól nem félt, elég az lök ott egy keveset és osztán kimenék szállásomra. Este vacsorálni kezdtem bárány czimert salátával, ihol jó Daczó János, Paskó Kristóf be a házba s mondják, hogy magános beszédjek van én velem. Menék az oldalkamarába vélek s mondának, a fejdelem Kdnek parancsolja, hogy Fogarasból addig el ne menjen, még bizonyos dolgairól a tanácsnak számot nem ad. Én felelém: semmi számadásra való dolgomat nem tudom, de jó szível számot adok mindenről csak értsem micsoda. Mondának: mi nem tudjuk, az urak

megmondják. Ezzel elmenének, leülék az asztalhoz vacsorámat folytatni, hát nagy zergéssel, tumultussal 100 vagy 150 német s magyar gyalog körül veszi a házat, ajtót, ablakot eláll. Megretten az egész ház Gyulai Tamás gazdám s kérdik, mi dolog, mi dolog? Semmi nem egyéb — mondtam — csak engem fognak meg, ti ne féljetek. Azonban bejőve a fejedelem német gyalogi kapitánya s mondja németül nekem: menjek be a várba, mert ez az ordere, rab vagyok. Kérék egy pohár bort, köszöném a gazdára: Isten kegyelmeddel Gyulai uram, jó éjszakát! Ő szegény elbámulva mond: ez a nemesi szabadság? Meg ivám, felkelék bevezetének, nagy sereggel, lármával a várba tevének a viczekapitány házába. Cserei János emberséges ember vala és lakása épen Teleki szállása alatt vala. Beldit is ezalatt arrestálták a maga szállásán. Ez lón aprilis 23-án anno 1676 este 7—8 óra között. Nekem akkor se jót se rosszat többet nem mondának. Cserei kínált vacsorával s evém, ágyat is vettete, melyben 12 óráig semmit, de azután jól aludtam virradtig Isten csuda kegyelméből.“ (Önéletírás I. köt. 453. s következő lapjain.)

A két jó urat aztán 11 hónapig tartottak fogva, egy időre vasba is verték, megint levették a vasat, de tulajdonképen való vádat, hogy mért vannak fogva soha értésökre nem adtak, sőt szóbeszéd szerint arról is volt szó, hogy ki végezzék őket, de Cserei az állítólagos fejedelmi rendeletet — a fejedelemné utasítása szerint — nem hajtotta végre. Eleintén járhattak templomba vasárnaponként, de később megtiltották, ekkor aztán Bethlen Miklós szolgájával tartott isteni tisztelet a börtönben. Bethlen volt a pap, ki szabályszerű prédikációkat tartott, inasa pedig volt a hallgatóság. 1677 márczius 31-én történt, hogy az urakat sok törekedés után elbocsátották. Bethlent tizezer tallér kezesség és erős reversalis alatt, melynek főpontja az volt, hogy soha sem igyekszik jelen fogságáért, valakin bosszút állani s tudakozódni hogy ki oka, mi oka. Így aztán haza ment az ő sokszor emlegetett Bethlen-Szent-Miklosára szeretett neje és kedves gyermekei közé. De a fejedelem előtt azon gyanuból, hogy az elégedetlenekhez tartozik s Teleki előtt azon gyanuból, hogy nagyokra törekszik soha se tudott kimosakodni, s mikor a jámbor Beldi Pál beengedte magát lovagoltatni a lázzadásba s aztán a tettek előtt úgyszólván megretirált s oly sajátságos módon megbukott Bethlen Miklós szintén gyanu alatt volt, hogy részes a quasi összeesküvésben, ő azt írja egyik szavával, hogy nem volt részes; másik szavával elbeszéli, hogy nem ismerte ugyan Beldi terveit és még kevésbé részleteit, de egyszer írt neki, hogy: ha valamit akar, tehát ne habozzék, ne ingadozzék, hanem gyorsan tegye, a mit tenni akar. E levél

nem került elő, mert Béldi magával vitte Konstantinápolyba. Mert ha a fejedelem vagy biztosai kezébe került volna, bizony semmit sem használna, hogy Bethlen a catastrofa napjaiban mind Teleki Mihály és Bánffy Zsigmond kíséretében sompolygott s az ő társaságukat kereste. Nehány száz tallér birsággal menekült meg e Béldi-féle veszedelemtől, de rokonai Bethlen Gergely, Elek s Teleki és Mikes irigységével és cselszövényeivel éveken át kelle küzdenie. És az utolsó években családi életében sem volt sok öröme, mert híven szeretett szép ifjú felesége elbetegedett s utoljára 18 hónapig volt fekvőlázás beteg, míg aztán a nagy betegség, a sok szenvedés erőt vett rajta s 1685 deczember 3-án életének harminczhárom, házasságának tizennyolczadik évében Bethlen-Szent-Miklóson szép csendesen elalvék. „Azon deczemberben eltemettetem, a háborús időhez képest szép tisztességesen. Horti István püspök és az enyedi professorok prédikáltak, oráltak, a futás miatt főrend nem sok volt az atyámfiai és sogorimon kívül, az apja sem, nemes és egyéb rend elég, én is osztán bemenék Szebenbe.“

Özvegyi gyászát azonban nem sokáig viselte, mert félév-mulva újra megházasodott feleségül vevén árva Rédei Juliát egy apa-anya nélkül való vagyontalan, de szép ifjú leányt. „Mondták sokan, hogy miért veszem el e szegény, rokontalan leányt én mondom: a miért mások el nem veszik, mert szegény egyedül való leány, az előttem a legnagyobb érdeme, mert ennek atyja, anyja, hazája, jószága mindene én leszek. Mások mondták, hogy olyan hamar házasodom s ezt sokan kárhoztatták maga a fejedelem s fejdelemasszony is, de jól megvédélmezte Naláczi mondván: „bizony nem hamar házasodott, mert évek óta özvegyel és siratja feleségét.“ Jól, igazán keresztyénül mondotta és ezen valakinek esze és énhozzám igaz keresztyéni lelke volt megnyugodott akkor is, azután is megnyughatik akárki. Szóval e házasságot az Isten tanácsolta s aztán meg is áldotta mind végig.

III.

Teleki Mihály ez időben (1685) korlátlan hatalommal intézte Erdélyben a kormányzást, arról már meg volt győződve, hogy a török hatalmának örökre vége van, csak még azzal nem volt tisztában, hogy valjon feltétlenül a magyar királyhoz vagyis szabatosabban szólva a némethez kell-e csatlakozni, vagy hogy a francia király pénzével s a lengyel támogatással még efféle Thököly mintára szerkesztett forradalmakkal kell sympathisálni.

Én úgy látom, hogy a szászokat persze kivéve — mert azok szívőkben Bethlen Gábor s I. Rákóczi György idejében is a némettel tartottak — a magyarok közt Bethlen Miklós volt az első, ki teljesen meg volt győződve, hogy Erdély fennmaradásának csak egy módozata van, az t. i. ha a magyar király és egy személyben német császár ő felségével minél kedvezőbb feltételek alatt szövetségesedik, mely közösen megvitatott szövetség pontjait a felség adja ki diploma alakjába s az ország rendei ígtassák az ország törvényeikkel közé. Ekkor következtek Erdélyország legsiralmasabb napjai. A török, melyhez az önálló Erdély oly sokáig kapaszkodott mindennap hanyatlott s mikor Budát is elfoglalták a keresztyén seregek, akkor már minden okos ember látta, hogy a török hatalomnak e földrészekén vége. Erdély nem jó szívvel, nem is nagy szeretettel ragaszkodott a törökhöz, de hiába a hosszas együttlét szokásokat alapított meg, s az emberi természet olyan, hogy mikor meggyökeresedett régi szokások megváltoznak, azt hiszi, vége a világnak.

Szegény jó Apaffi is, mikor a török uralom, melyre ő 25 évig bizton támaszkodott, kezdett eltűnni érzékei köréből, összeesett, megsemmisült úgyyszólván csak lethárgikus életet élt nagyokat ivott s nem volt tiszta fogalma a törtétekről. Mikor jött Scherfenberg, mikor jött Caraffa, Lotharingi Károly, vagy mikor jött másfelől Thököly az erdélyi rendek mindannyian, mint a birkák megrettentek, fejüket vesztették, futottak Kolozsvárra, vagy Szebenbe, vagy Fogarasba, elől a fejedelmi család s utána a többiek, a jelen nem levőkre rá irtak idejőjjetek velünk, különben ha ide nem csatlakoztak hűtlenség bűnébe estek! De nem azért hívták a távollévőket, mintha drága életüket féltették volna, hanem csak azért, mert félték, hogy fejedelmet, tanácsot mellőzve, szövetséget talál kötni a német vezérrel vagy kuruczgenerálissal. Ényi eszmélete még maradt az elbűsült Apaffinak, de több nem igen. Bethlen Miklós írja, hogy midőn egy szerkesztendő diplomára nézve Scherfenberg ajánlatait Kolozsvárról Szebenbe megvitte, a fejedelem olyan részvét s öntudat nélkül hallgatta, mintha Chináról vagy Perzsiáról lett volna szó. Csak Teleki és Bethlen tartották meg a mennyire kellett nyugalmokat, ők látták és érezték, hogy itt hiába zárkoznak Szebenbe vagy Brassóba, s hasztalan futnak Szebenből, Fogarasba s vissza a találkozást ki nem kerülhetik, annak meg kell lenni, ennek a sok katonának és tisztnek pénz kell és élelmezés. A többi úr meg álmában mind akasztófával álmadozott s a szó szoros értelmében reszketett, ha elibe állott egy német generális, ezek a mit lehetett mindent megtettek, hogy a halálra ijesztett aggfejedelemnek s a vérizzadásig kényszergett népnek

valami nyugalmat, pihenést szerezzenek, a rettenetes nagy seregek kivonulására határozott napot tűzhessenek.

A fejedelem-asszonyt s bizony férjét is a rémület a nagy izgatottság kényszergette halálra, ott halt el mind a kettő Fogarasban, hol egykor oly nagy hatalommal uralkodtak, mikor Bédit s Bethlent ott fogva tartották, egykor a fejedelem részegen így enyelgett: „ijeszszük meg a raburakat, izenjük rájuk, hogy elvannak ítélve s állítsunk ablakuk alá vérpadot!“ Tofeus, az udvari pap, alig tudta lebeszélni a zsarnokot e lelketlen tréfáról. Haj, de az idők megváltoztak s 1690-ben, mikor Apaffi Fogarasban elhalt, bizony az ő urasága és hatalma felette kicsinynyé zsugorodott volt össze.

Úgyanazon év augusztusában Teleki Mihály is elpusztult csatatéren esett el a zernyesti ütközetben, midőn régi politikai és személyes ellenségével, Thököly Imrével, szembe szállott volna, a nélkül, hogy a császári és királyi kormány nyal kezdett alkudozásokat bevégezte volna. Mikor Teleki meghalt, Erdély a legbizonytalanabb állapotban, tényleges katonai uralom alatt maradt. A főurak Kolozsvárra szaladtak s ott gyűltek össze Bánffy György és Bethlen Miklós körül, a kis nemesség és székelység néhány tagja Thökölyvel kóborolt az ország keletdéli vidékein, de bizony számra nézve oly kevesen; rangot s vagyont illetőleg oly jelentéktelen képviselőben, hogy alig lehetne pártnak nevezni.

Ez idők alatt Bethlen Miklós tekintélye folytonosan emelkedett, tanácsai célszerűeknek bizonyultak, jövődőlései kérlelhetetlenül beteljesedtek, jó hazafi saját nehéz fáradtságos és lelkiismeretes munkásságával bizonyította be s be azt, hogy érti a kormányzás mesterségét, van türelme, kitartása, bátorsága a legnehezebb viszonyok közt; ily körülmények közt még csak szó se lehetett másról, őt küldötték fel a rendek a kolozsvári országgyűlésről Leopoldhoz, hogy valahára már végezze be a megkezdett tárgyalásokat s állapítsa meg véglegesen az ország viszonyát az államban s a magyar királlyal szemben, hogy mindenki s az ország összesége tudhassa, mi legyen a jog és mi legyen a kötelesség?

Nevezetes, hogy a dolog érdemleges részét, illetőleg utasítást, minél kevesebbet adtak, megbíztak jellemébe, úgy mint eszébe, de szavát vették, hogy ez alkalommal semmiféle hivatalt se fogad el az uralkodó kezéből és különösen, hogy a gubernátorságot nem köti ki magának; valóban igazi erdélyi észjárás.

Bethlen nem sokáig mulatott Bécsbe s ez idő alatt elkészítette s az államtanácson keresztül hajtotta és teljesen elkészítve megerősítve vitte le a rendeknek az úgynevezett

Leopoldinum Diplomát, melynek védszárnyai alatt Erdély ismét 158 esztendeig fenntartotta magát s virágzott mindaddig, míg e diploma e két oldalu szerződés pontjai tiszteletben tartattak.

A Leop. Dip. érdemessége, tartalmassága s a nemzeti és alkotmányos élet fejlesztésére alkalmas volta nem abból ítélendő meg, hogy például mennyibe felel meg valami ideális módon szabad alkotmánynak, vagy valami győző vezér s hatalmas nemzet vágyainak, hanem abból, hogy 158 esztendeig éltünk vele s csak akkor volt bajunk, panaszunk s nyomorúságunk, midőn nagy hatalmi kormányunk a diploma egyik vagy másik pontját megsértette s az országnak a diplomában körülírt jogait nem respectálta s erőszakkal megsemmisíteni törekedett. Ebben rejlik Bethlen Miklós államférfiúi előrelátása, bölcsessége s igaz magyar hazafisága.

De ha erőnyeiről beszélünk Bethlen Miklósnak, fel kell említenünk hibáit is, sőt olyan tulajdonságait is, melyek csak az adott viszonyok közt váltak hibává, s okozták, hogy nagy tehetségeit hazája érdekében nem tudta kellőleg érvényesíteni; sőt utoljára maga magának okozott elháríthatatlan bajokat és csapásokat.

Már Cserei is megjegyzi Bethlen Miklósról, hogy nagyon önhitt ember volt csak magáról tartott sokat, másokat lenézett s a hirtelen felcseperedett érdem nélkül való tanácsosok s kevés tanulással bíró főurak és uraim előtt mindig fitogtatta a maga talentumát és tudományát, a mi az illetőknek nem volt szája izére s kellemetlen érzést okozott, miért igazán soha senki sem szerette. De politikai véralkatában is volt egy tulajdonság, mely magába véve nem hiba, de azzá lett a gyakorlati életbe. Nem tudott párt ember lenni; híven, odaadással ragaszkodni egy párt-hoz mindenben feltétlenül, nem, ő mindig okoskodott, mindig bírált, mindig hibát keresett és talált, mindig és mindent jobban akart tudni, mint mások s így soha sem volt teljesen megbízható sem feljülről, sem alulról. Ez igen jó tulajdonság egy tudós íróban, egy elméleti kutatóban, kinek munkáit szívesen olvasuk, de az ilyen emberre nem bizzák rá a kormányzást abszolút kormányzású országban s nem választják teljhatalmú vezérre alkotmányos országban. Így járt Bethlen is, mikor a Leopoldi Diploma már be is volt czikkelyezve s Gubernátor választásra került a dolog, igaz, hogy komolyan csak két jelöltről volt szó Bánffy Györgyről és Bethlen Miklósról, de hát Bánffy az országgyűlésen 6 azaz hat szavazattal többet kapott, s a korona sietett a rendeknek igazat adni s Bánffy-t erősítette meg. Bethlen azzal vigasztalta magát, hogy az eszes emberek s a fővárosok mind rá szavaztak, de végül is a kormányzóság helyett meg

kellett elégednie, a kancellársággal a 200 aranyat nyomó s a császár képével ellátott aranylánczezal, melyet Leopoldtól magától kapott a grófi titulussal¹⁾ és a mármarosai főispánsággal, melyek felette keveset hajtottak a konyhára, csakis a kancellárságból volt valami 2400 frt. jövedelme (800 frt. fizetés és járu-lékok) s ezt azzal könnyítették, hogy szedje be saját jobbágyai adójából.

E kormányzói választásról maradt fenn egy szép mondása; egyik rokona Bethlen Gergely, ki egész életében irigye ellensége volt; nagy úr, gazdag ember, a tanács tagja, de tudatlan s nagyon önző természetű²⁾, mikor a szavazás folyt, így szólott hozzá hangosan: „ha tudnám, hogy kigyelmed lesz a gubernátor, mindenemet eladnám s kiköltözném az országból!“ „Ha pedig kegyelmedet — választanák — én még a tanácsból sem lépnék ki, hanem tovább szolgálnék hazámnak, mert akkor még több szüksége volna rám!“

IV.

Azonban régi természete ezután sem tagadta meg magát. Mikor egyszer Rabutin szemökre vetette a gubernium tagjainak, hogy mindig veszekednek és semmi jót se visznek véghez. Bánffy György a gubernátor szemtől-szembe mondotta a tábornoknak: „Nekünk cancellarius uram ellen csak az a panaszunk, hogy ő kegyelme sokat vitat (vitatkozik), disputál, mindent egyedül akar igazgatni és rajtunk uralkodni!“ persze Bethlen M. könnyen tudta magát védeni, a kevés talentumu Bánffy ellen s bizony, ha szóra vagy pennára került közöttük a dolog, a gubernátor vere-sége bizonyos volt, de ez alkalommal e rövid vádban sok igaz-ság rejtett.

Ha az ember végig tanulmányozza az önéletírást s a többi munkáit is Bethlen Miklósnak s látja azt a temérdek panaszt, melyet Apaffira, Teleki Mihályra, Bethlen Gergelyre, Farkasra, Elekre halmoz, azt lehetne hinni, hogy ezek elhalálózásával be fog következni a csendesség, a nyugalom és boldogság, úgy az adó fizető nép kunyhóiban, mint a főurak kastélyaiban. De mit látunk, Bethlen Farkas elpusztul, Apaffi kidől, Teleki Mihály a zernyesti csatátéren marad s a nyomorúságoknak még sincs vége, Bethlen Miklós ép úgy siralmaskodik, mint korábban,

¹⁾ A grófi titulust 1694-ben egyszerre expediálták: Apor Istvánnak, Bánffy Györgynek és Bethlen Miklósnak.

²⁾ Ennek egyik leányát vette el II. Apaffi Mihály etc. etc.

csak hogy Apaffi helyett most Bánffy Györgyöt s Teleki helyett Apor Istvánt szidogatja. Valjon nem önkényt támad-e bennünk a kétely, hogy, hátha Bethlen Miklósnak sincs mindenkor igaza! Mert hiszem, a bizony megesett, hogy Apaffi Mihály uram gyenge fejedelem volt s hogy Teleki Mihály nagyravágó, erőszakos, önféjű, kapzsi és cselszövényekkel élő államférfi volt, s lehet, hogy Bánffy György hiú, felfuvalkodott s üres ember volt s Apor István, a mily gyorsan szerző, ép olyan erős pápista — de hát Bethlen Miklós nem épen úgy szerette-e a vagyont, mint akármelyik, s nem úgy igyekezett-e minden fiának jószágot s hivatalt s minden leányának előkelő gazdag férjet szerezni, mint akárki. És valjon mulatott-e el csak egy alkalmat is, a hol ki nem mutatta volna, hogy collegái nem tudnak, nem értenek a konkrét esetek megoldásához és lebonyolításához — nekem úgy tetszik, hogy Bethlennek nem sok oka van, hogy kortársainak szemrehányásokat tegyen. Olyannak voltak az idők és viszonyok, hogy az erdélyi élet nyomorúságai épen arra a 30—40 évre nagyon is összehorolódtak. Gondoljunk csak a sok üres zsebű német katonatisztre és commissariusra, kik felvették a terhes királyi adókat s magok zsebeit is megtöltvén egy krajczárral se voltak okosabbak, mint a fényes porta és a pogány vezérek.

Amde Bethlen Miklós sajátságos természete nem abban nyilatkozott, hogy emlékirataiban szidogatja kortársait, a többi is épúgy gondolkozott egymásról, Beldi Pál maga hiába való észjárásának nevezi Bethlen Miklóst, saját atyjához, Bethlen Jánoshoz írt levelében; Apor gúnyosan emlegeti Bethlen projectumait, stb.; e részben tehát mind hasonlítanak egymáshoz, de Bethlen nem akart lemondani a tudományosan kidolgozott elméletekről s minden nagyobb változásnál, minden nagyobb kérdésnél egy „munkát“ készített, melyben Erdély boldogítását a maga gyártotta formák szerint akarta végbe vinni.

Mikor Bécs ostroma után s Kara Mustafa nagy veszedelme után a török uralom végét, mint okos ember belátta, mindjárt (1685-ben) egy munkálatot készített, melyben szép formában adta elő Erdély sorsának, a cs. és kir. kormányhoz való csatoltatását, ez volt az úgynevezett Gemebunda Transilvania etc., aztán írta a Sudores et cruces Nicolai Bethlen; de aztán temérdek Projectumot, üdvözlő, búcsúzó iratot a császárhoz, Kinszkyhez, s ez mindenik egy-egy teljesen kifejtett politikai munka volt, eleintén persze (1685) nagy figyelmet gerjesztettek, dicsérték a tábornokok, ministerek sőt a legelső munkákat maga a császár is elolvasta. Legszerencsésebb volt persze az a munkája, mely aztán a Leopoldinum Diploma alapjául szolgált — de ép oly szerencsétlen volt az, melynek czíme: Noenak olajágat hozó galambja.

Bethlen irogatásait a németek már régen megunták volt, mert végre is hű alattvalója volt ő az uralkodó háznak, de nem volt meg benne az a háttért nem ismerő servilismus, a mit az akkori németek loyaltásnak neveztek, Bethlen végre is magyar, protestáns és alkotmányos ember volt, ezért aztán már nem is igen olvasták ömledéseit. Az unalomtól a bosszúságig csak egy hajszálnyi tér van a politikában s a bosszankodóból még könnyebben válik üldöző ellenséggé. Otthon pedig Erdélyben szörnyű rosszul mentek a dolgok, Rákóczi és a kuruczok grassáltak Erdélybe, Rabutin és szerbjei pedig a legkegyetlenebb és durvább módon pusztították, rabolták az országot s nem csoda, hogy az emberek jobb világról gondolkoztak s az idealista Bethlen Miklós Erdély számára más állapotot gondolt ki s tett papírra, melyet Noe-galambjának nevezett. Ezt a művét a holland és angol követeknek czimezve egy Pano István nevű görögtől, ki tőle is másoktól is sok levelet vitt, Bécsbe elküldte. De Pano uram leveles táskáját felbontották, Bethlen Miklós leveleit elolvasták s a Noe Galambjából haza árulást, felségsértést olvastak ki Rabutin, Apor István és Bánffy uraimék s Bethlent 1704. május havában elfogatván, szigorú rabságba tették, ott helyt Szebenben.¹⁾ Végre megszabadultak a disputáló kritikustól. Végig olvastam én is a Noe galambját, de az igazat megvallva, én sem hazaárulást, sem felségsértést nem látok benne, mert az nincs is benne; az egész inkább egy szép léleknek naiv áradozása; de ép az adott viszonyok közt egy teljességgel végre nem hajtható terv. Hogyan tudta képzelni 1704-ben Bethlen ki a viszonyokat, a bécsi udvart, Leopold császárt ismerte, hogy ő egy nagy családbeli református herceget keressen, annak adjon feleségül egy osztrák főhercegnőt s ezeknek adja Erdélyt s Magyarország részeit Kassáig s aztán, hogy ez a birodalom fizessen adót Bécsbe is, Konstantinápolyba is, mindkét helyre egyenlően 15—15 ezer darab aranyot. Ugyanekkor azt tervezi, hogy Rákóczi fogadja el a birodalmi hercegi címet s az aequivalens jószágokat Németországon s menjen hazulról stb. stb. fura projectum az egész olajág, de Rabutin s Apor kaptak rajta, hogy Bethlentől szabadulhatnak s hitték, hogy Bécsbe tekintélyt szereznek vele, Bécsből azonban csak az jött, hogy további rendelésig tartsák szelid fogságba a vádlottat, majd intézkednek, ha az idők lecsendesítnek, Bécsbe csak azt a kifogást találták, hogy a császárnak egy intimus consiliarius, hogy czimezi s küldi terveit a holland és angol követeknek. 1708-ban a császár elrendelte, hogy Bethlent — saját kívánsága szerint is küldjék

¹⁾ Ketteler azt írja, hogy ugyanakkor Rabutin le is fejeztette. A mi persze a mint látjuk nem igaz.

Bécsbe. Itt aztán úgyszólván internálva volt és 1711 után meg volt engedve a hazamenetel is, de ő épen e letartóztatás alkalmával és ideje alatt úgy megutálta volt hazafiait, hogy legkisebb vágyat sem érzett hazájába visszatérni, önkéntesen fennmaradt Bécsben, hol 1716-ban október 27-én 74 éves korában szép csendesen kimúlt. Felesége s gyermekei az utolsó éveket egymást felváltva körében töltötték s testét Bethlen-Szent-Miklósról szállították, hol ünnepélyesen temettetett el. Bethlen Miklós alapítója lett az ősz bethleni gróf Bethlen család egyik mai napig is különálló ágának. Első nejétől ósdolai Kun Ilonától maradt gyermekei: Mihály és Borbára. Második nejétől Rédei Juliától maradtak a következő gyermekei: 1. Bethlen József Mármaros-vármegye főispánja, kinek Kemény Krisztinától gyermekei voltak: Sámuel, Elek, Olivér, Gergely és Krisztina, 2. Bethlen Julia gróf Teleki Sándorné, 3. Bethlen Agnes királyi táblabíró Kemény Zsigmond felesége, 4. Bethlen Klára gróf Teleki Mihály harmadik felesége. Utódai közül még ma is élnek özvegy gróf Toldalagi Mihályné, született gróf Bethlen Johanna, néhai gróf Bethlen György leánya; továbbá a néhai úgynevezett idősb gróf Bethlen Jánosnak, az 1848 őszén kinevezett septemvirnek két nejétől hátramaradt gyermekei, úgy mint első nejétől gróf Beldi Rozáliától maradt most is élő fiai: gróf Bethlen Olivér, János és Miklós, valamint Róza báró Stipcsicsné és második nejétől báró Wesselényi Zsuzsánnától született fiai: Dániel, az olykorán elhalt Istvánnak hátrahagyott mivelte lelkű özvegye gróf Teleki Ilona s még kiskorú gyermekei Klementine, Ilona és István és Aurél, kinek nejétől Földvári Imától Katalin, Mártha s Aurél nevű, szintén szép reményű gyermekei vannak.

Ezek szerint rövid körvonalokkal lerajzoltuk volna gróf Bethlen Miklós életét, kit különösen az újabb időben főként irodalmi működéseiről emlegetnek az emberek. Igaz, hogy mint buzgó kálvinista iskolák és templomok pártfogója sokakkal osztozott e nemes erényekben, az is igaz, hogy mint államférfi, teljesen egy fokon áll Teleki Mihálylyal, a mennyiben mindketten a maga idejében belátták, hogy a töröknek vége már s a némettel kell szerződni, de személyes miveltsége és tanultságánál fogva páratlanul állott az erdélyi rendek közt 1664—1716-ig s írói talentuma is az elsőrangú magyar írók közé emeli őt. Háztartásában, mezei gazdagságában rendtartó okos gazda

volt, feleségeivel, gyermekeivel, jobbágyaival, szemben békeszerető, türelmes, bölcs és kegyelmes patriarcha, ki csak akkor folyamodott perhez, büntetéshez, ha már minden más eszköz haszontalannak bizonyult. A magát igaz körömszakadtig védelmezte, de a másét soha sem kívánta. Hazájának mint hivatalnok és megbízott fáradhatatlanul szolgált, s úgy az irodalomban és a politikában, mint a hivataloskodásban hervadhatatlan érdemeket szerezvén nemzete javára, megérdemli, hogy nevét tisztelettel és rokonszenvvel emlegessük az idők végteleneig.

Budapest 1885. april-hó 30-án.

szám	port
tanári könyvtára	
1885. 10. 20.	

CSIKSZEREDAI R. K. GIMNAZIUM
tanári könyvtára

csoport

szám

